

DE OUDSTE BEWONERS VAN EUROPA;

DOOR

H. L. KRUSEMAN.

Indien de wensch om te weten, wat eens wezen zal, diep verholen ligt in 's menschen borst, niet minder krachtig openbaart zich bij hem het verlangen naar de kennis van het verledene. Hij vraagt, wat daar in vorige eeuwen geweest is. Vooral hoe toen de toestand en ontwikkelingsgang was van zijn geslacht. Met voorliefde beoefent hij geschiedenis en oudheidkunde, en deze boeijen hem te meer, hoe beter ze hem in staat stellen om door te dringen tot tijdperken in de geschiedenis der menschheid, die van onze eeuw door lange tusschenruimten gescheiden zijn. Gelukkig ontbreekt het niet aan bronnen, waaraan hij zijn dorst naar kennis van dat grijs verleden kan lesschen. Tal van overoude berigten en overleveringen staan hem ten dienste. Ja, niet zelden kan hij met oogen zien en handen tasten, hoedanig de menschen een 40, 50 eeuwen geleden waren. De ruïnen van antieke steden, tempels, graven, de overblijfselen van menschelijke kunstvljht uit lang vervlogen dagen vindt men, soms nog in volkomen ongeschonden toestand, op tallooze plaatsen der aarde, vooral in Egypte en het land gelegen tusschen de rivieren, het bekende Mesopotamië. Een ieder weet er van te verhalen. En ik heb de pyramiden van Egypte slechts te noemen, die reusachtige steenen gevaarten, van welke een Arabisch spreekwoord zegt — „alle dingen vreezen den tijd, maar de tijd vreesst de pyramiden” — om tevens de herinnering aan een aantal andere gedenkteekenen, die men daar aantreft, bij den lezer te verlevendigen. Toch is de tijd, die onze eeuw scheidt van de dagen, waarin die aloude gebouwen werden opgerigt, als de dag van gisteren, vergeleken bij het ontzaggelijk lang verleden, dat daaraan weer moet zijn vooraf gegaan in de geschiedenis der menschheid, gelijk feiten, eerst kortelings aan het licht gekomen, bewijzen. Die feiten doen ons zien niet alleen, dat het menschelijk geslacht oneindig ouder is, dan men gewoonlijk aan-

neemt, maar geven ook op de vraag hoe het, lang voordat in het oosten de eerste staten gevestigd werden, met de menschheid geschapen stond, menig hoogst opmerkelijk antwoord. En wil men nu weten, aan welke wetenschap wij de ontdekking dier feiten danken, dan wijs ik op de aardkunde, de geologie, als den gids, die ons den weg wees te midden van deze oogenschijnlijk ondoordringbare duisternis. Zij heeft, geholpen door de oudheidkunde, voor onze kennis van 't geen duizende en tienduizende van jaren geleden de mensch was, de onwaardeerbaarste bouwstoffen geleverd. Ja, ze treedt met de stukken in de hand op en stelt een ieder in de gelegenheid om de juistheid harer beweringen na te rekenen.

Wij hebben er allen wel eens van gehoord, hoe de aardkunde in de elkander opvolgende lagen, waaruit de schors van onze planeet bestaat, ons de natuurlijke geschiedenis van de aarde als 't ware te lezen geeft. Voor haar zijn het in den vollen zin des woords de steenen, die spreken en getuigenis afleggen van menige gebeurtenis, waarvan we anders niets zouden weten. Uit den vorm en de ligging dier aardlagen, uit de afdrukselen van planten en dieren daarin bewaard, weet ze het beeld te schetsen van het leven op onze planeet, lang, voordat *die* levensvormen er waren, waarvan wij ons thans omringd zien. Zij onderscheidt, die aardkunde of geologie, 4 groote levenstijdperken, tijdperken van ontzaggelijk langen duur, het eene het andere vervangende niet door plotselinge schokken, maar door een langzaam overgaan van het oude in het nieuwe. Zij beroept zich tot staving van dit gevoelen op hetgeen nog heden ten dage geschiedt, nu nog altijd tal van veranderingen door de werking van lucht en water worden te weeg gebracht. Hier gansche landen, die allengs dalen, waar ze elders van lieverlede worden opgeheven. Daar zeeën onbevaarbaar geworden, elders land door vloed en golven weggeslagen en afgeknaagd. Welnu, in het jongste dier tijdperken, maar toch altijd in een periode, die zich in den nacht der eeuwen verliest, heeft de aardkunde teekenen gevonden van menschelijk leven en menschelijke kunstvljt, die straks met verwonderlijke scherpzinnigheid onderzocht, tot verrassende slotsommen hebben geleid. En dat niet alleen voor den leek, maar aanvankelijk ook voor den man der wetenschap. 't Is nog zoo lang niet geleden, dat onder hare beoefenaars als onwedersprekelijk vast stond, dat de mensch eerst na het vierde der genoemde tijdperken, d. i. in den zoogenoemden historischen tijd, op aarde kon zijn verschenen. Onmogelijk, dus redeneerde men, kon hij getuige geweest zijn van gebeurtenissen als die in dat tijdperk op onze planeet moeten hebben plaats

gehad. Immers hoe zag het er toen uit? Geheel anders dan nu, was in dat tijdperk de verdeeling van land en zee. De noordelijke streken van Europa waren voor een groot deel door het geweld der wateren overstroomd. Straks volgde daarop een tijdvak van ontzaggelijke koude. Ijsbergen, beladen met keijen en grind, zakten naar onze streken af en lieten daar hun vracht van steenen vallen. Geheel midden-Europa had een klimaat niet veel verschillende van dat van Siberië. 't Lag onder een blijvend sneeuwkleed bedolven, waarboven slechts de toppen der Alpen als treurige en bleeke spookgestalten uitstaken. Kon de *mensch* hebben geleefd in dat tijdperk van overstromingen, de *mensch* die bevrozen oorden hebben betreden? En mogt dat ook geen beletsel geweest zijn voor zijn bestaan, was het denkbaar, dat zijn leven zou zijn zaamgevallen met dat dier reusachtige verscheurende, dikhuidige en herkaauwende dieren uit hetzelfde tijdperk, wier overblijfselen in tal van museums worden bewaard? den holenleeuw en holenbeer, den behaarden olifant met omgebogen slag tanden, den woldragenden rhinoceros met dubbelen hoorn, het hert met reuzengewei? Neen! dat tijdperk had de mensch niet gekend. Eerst met den aanvang van het daarop volgende, het hedendaagsche tijdvak, was hij op aarde verschenen. Bovendien had men niet op tal van plaatsen den bodem onderzocht en hoe veel men ook vond, niets aangetroffen, wat van 's menschen bestaan reeds in die hooge oudheid getuigde? Herinnerden enkelen aan holen, waarin met de overblijfselen van uitgestorven diersoorten ook sporen van menschelijk leven zouden voorkomen, men riep de aanspoelende kracht van beken en stroomen te hulp om deze zamenvoeging te verklaren. Een feit, dat niet geloofend kan worden, maar stellig niet in staat is alle verschijnselen, die zich bij het onderzoek dier holen voordoen, voldoende te verklaren. Doch ziet, wat men niet verwacht had, noch kon verwachten, geschiedde. Gelukkige vondsten, zoowel als opzettelijk onderzoek, bragten zulk een menigte bewijzen aan het licht voor het gelijktijdig bestaan van den mensch met lang uitgestorven diersoorten, dat in geleerde kringen althans dit feit niet meer in twijfel getrokken werd. De eene ontdekking volgde op de andere. Met een ongelooflijk geduld gewapend, gelukte het zelfs eindelijk aan de menschelijke scherpzinnigheid zich een beeld te scheppen van het leven en streven dier overoude stammen, dat hoe gebrekkig ook nog in menig opzigt, toch enkele vaste lijnen en omtrekken vertoont. Laat dit genoeg zijn om de keus van mijn onderwerp, de mensch in het vroegste

tijdperk zijner geschiedenis, te regtvaardigen. Wat de wijze betreft, waarop ik het denk te behandelen, wil ik eerst vlugtig de voornaamste der ontdekkingen, die licht hebben verspreid over dien graauwen voortijd, voorzooveel ons werelddeel betreft, schetsen. We willen verder zien, welke besluiten men daaruit trekken mag ten aanzien van de levensvoorwaarden, waaronder die aloude volksstammen verkeerden, en welken graad van beschaving, van geestelijke en zedelijke ontwikkeling we hun mogen toekennen.

Aan dat onderzoek voeg ik dan ten slotte enkele opmerkingen toe, als antwoord op sommige vragen, die daarbij onwillekeurig bij ons zullen oprijzen. Wat ik zeggen zal, bevat natuurlijk voor geleerden niets nieuws. Op eigen vinding of zelfstandig wetenschappelijk onderzoek maakt dit opstel geen aanspraak. Ik treed eenvoudig als verslaggever op van hetgeen anderen mij hebben voorgedacht. Alleen heb ik mij beijverd om, wat over deze onderwerpen geschreven is, in een kort bestek zaàm te vatten, zoo veel mogelijk in geregelde orde te schikken en juist en bevattelijk weer te geven.

I.

Men spreekt veel van de martelaren van de godsdienst. Ook de wetenschap echter heeft de hare. Dat bleek weer in dien Belgischen geneesheer, wiens merkwaardige onderzoekingen allereerst de aandacht verdienen, waar er sprake is van den ouderdom van het menschelijk geslacht en de eerste proeven zijner kunstvljht. Men vindt op vele plaatsen der aarde zonderlinge grotten en holen van kalksteen, waar het van de zoldering en langs de wanden neersijpelende, met kalk verzadigde water door achterlating van de stof, die het in zich bevat, de vreemdste figuren vormt. Betreden wij het inwendige dier grotten, dan zijn het nu eens naar omlaag hangende zwaar geplooid gordijnen, die we meenen te zien, dan slanke pijlers, die naar boven rijzen en den indruk maken van orgelpijpen, of het dunkt ons, dat we bloemfestoenen aanschouwen en allerlei arabesken daar als opzettelijk ter versiering aangebragt. Toch is dat alles het werk der natuur. De langzaam, gedurende tal van eeuwen, neersijpelende waterstraal of de eenvoudige druppel, eeuwen lang op dezelfde plek neervallende, heeft dat alles gewrocht. Ons touristen boeijen dan ook bij het bezoek van zulke grotten inzonderheid die figuren van druipsteen daarin gevormd. Zoo staat het mij nog levendig voor den geest,

welk een diepen indruk een togt naar de grot van Han, in België, op mij maakte. Die enge doorgangen eensklaps uitlopende in hooge zalen, versierd, waar het oog zich wendde, met druipsteen-vormen de een nog verwonderlijker dan de andere — het wisselend licht dat de fakkels der gidsen hier en ginds in die wijde ruimten deden vallen — die terugtogt in het bootje op het onderaardsche meir, nu alles zoo stil, zoo onbegrijpelijk stil was om u heen en het vaarttuig als door onzichtbare handen scheen te worden voortgestuwd over het donkere water, tot eindelijk een halve cirkel van flauw en weifelend licht zich in de verte vertoonde, die allengs helderder werd tot bij het uitkomen uit de grot het volle daglicht verbijsterend u in de oogen straalde — zie, 't was een tooneel van geheel andere natuur, dan dat, 't welk we genieten als het zonnig landschap zich uitbreidt aan onzen voet, maar een tooneel nogtans ook vol grootschheid en poëzie. Intusschen, waar ons, reizigers voor ons genoeg, de schoon versierde zalen dier druipsteengrotten uitsluitend boeijen en we steeds naar de wanden en de zoldering zien, wijdt de oudheidkenner hoofdzakelijk zijn aandacht aan den bodem dier holen, waarop onze voet achteloos voorwaarts schrijdt. Want in dien bodem vindt hij de bouwstoffen voor de vroegste geschiedenis van het menschelijk geslacht. Dat leem bevat de resten van menschelijke wezens, vereenigd met die van diersoorten, aan welke we den naam van voorwereldlijke plegen te geven. Inzonderheid wanneer een zware laag van harden druipsteen den bodem als plaveit en daaronder die overblijfselen worden gevonden in zulk een toestand, dat de mogelijkheid van latere bijeenvoeging er door wordt uitgesloten, ziet hij in die grotten voor zijne wetenschap een rijke winst. Welnu, de Belgische geneesheer, van wien ik daar even gewaagde, heeft in zijn land meer dan 40 zoodanige grotten onderzocht en daaruit de overtuigendste bewijzen bijeengebragt van het bestaan des menschen in een tijd, waartoe geen enkele geschrevene oorkonde, geen enkele overlevering zelfs opklint. Maar om die bewijzen in handen te krijgen was eene ijzeren volharding noodig. Sommige dier grotten toch waren niet zoo gemakkelijk bereikbaar. Zoo moest dr. SCHMERLING (de geleerde Belg, die op het veld dezer onderzoekingen zich een eernaam verworven heeft) om tot de opening van het hol van Engis door te dringen, zich dagen aanéén aan een touw, dat aan een boom gebonden was, laten afzakken. Toen hij nu de eerste onderaardsche galerij bereikt had, was hij genoodzaakt op handen en voeten te kruipen door een naauwen gang, die in ruime kamers uitkwam. Daar kon men hem vinden jaren aaneen

bij fakkellicht de wacht houdende over de werklieden, die de druipsteenkorst zoo hard als marmer opbraken, ten einde stuk voor stuk het daaronder liggende en bijna even harde beenderleem uit te hakken. Uren lang stond hij met de voeten in het slijk, terwijl het water van het gewelf op hem neerdruppelde. Maar dat alles getroostte hij zich om in staat te zijn de ligging der overblijfselen waar te nemen en te waken tegen het verlies van elk afzonderlijk been van de gevonden geraamten. En toen nu eindelijk, na geld en tijd en kracht en rust aan al die dingen te hebben opgeofferd, een geschrift van zijne hand verscheen, waarin hij de slotsom zijner nasporingen mededeelde, was de onverschilligheid van het groote publiek zijn loon, en duurde het nog wel het vierde eener eeuw, eer zelfs de professoren der Luiksche hoogeschool opstonden om de waarheid te bevestigen van hetgeen hun helderziende landgenoot had beweerd.

Maar indien de onderzoekingen van den Belgischen geleerde vooral overblijfselen van menschelijk leven uit zoo hooge oudheid aan het licht bragten, straks zouden ook proeven van de kunstvlijt dier oudste rassen, welke Europa bewoonden, aan den dag komen. 't Was Frankrijk vooral, dat ze leverde. Daar toch werden bij groote uitgravingen ten behoeve van de vestingwerken van Abbeville ondernomen, in oude lagen werktuigen gevonden, wier aantal ras tot duizende klom. Zij moesten van lang vervlogen eeuwen dagteekenen, die werktuigen, zoo beweerde de geleerde BOUCHER DE PERTHES, die er het eerst zijne aandacht aan schonk. Maar de mannen van het vak wilden het niet gelooven. Zij kwamen over, uit Engeland vooral, om op de plaats zelve de zaak te onderzoeken. En ziet hun ongelooft bleek tegen de feiten niet bestand. Immers met eigen hand raaptten ze die voorwerpen op uit grindbeddingen daar gevormd door den loop van rivieren, die thans honderd voet lager zich een nieuw bed hebben gegraven, en dat oprapen geschiedde onder zulke omstandigheden, dat daarbij aan geen bedrog gedacht kon worden. Wel een bewijs, dat onze Franschman juist had gezien, en men hier nieuwe sporen van de hooge oudheid van het menschelijk geslacht had gevonden. En hoedanig nu waren die voorwerpen van menschelijke kunstvlijt, die men daar had opgegraven? 't Waren de allereenvoudigste werktuigen van vuursteen vervaardigd, altijd van vuursteen en nooit van duurzamer of beter gezegd bruikbaar grondstof, gevormd. Van metalen althans, van brons of ijzer, was daarbij geen spoor. Vuursteenen werktuigen dus waren het en deze nog gansch ruw bewerkt, nog ongepolijst, Messen noemt men die voorwerpen of liever bijlen. Ze werden zonder twijfel

aan een stok op de een of andere wijze verbonden en dienden tot velerlei doeleinden, inzonderheid het bekampen van wilde dieren. Men kan zich die eerste steenen werktuigen moeijelijk te eenvoudig voorstellen. En ik houd mij verzekerd, dat als wij, zonder van dit onderwerp een bepaalde studie gemaakt te hebben en zonder ooit van zulke steenen bijlen gehoord te hebben, er een van in handen kregen, we ze eenvoudig voor groote schilfers vuursteen zouden houden, gelijk er in de natuur ontelbare voorkomen. En toch moeten die langronde steenen voorwerpen, waarvan de snede er soms als een mes uitziet, of getand als een zaag zich vertoont, wel degelijk voor dingen gehouden worden door menschenhand vervaardigd. Of kan men er nog aan twifelen, als een wetenschappelijk man, een hoogleeraar, zich dus daarover uitlaat: „Gedurende meer dan 20 jaren heb ik dagelijks allerlei steenen, 't zij door de natuur, 't zij door menschenhand gevormd, onder de oogen gehad, en ik aarzel niet te verklaren, dat de vuursteenen bijlen van Abbeville en Amiéns even ontwijfelbaar door menschelijke kunstvljzt zijn voortgebracht, als de messen van Sheffield.” Maar niet minder sterk spreekt een ander geleerde, wanneer hij beweert, „dat die eenvoudige stukken vuursteen voor den oudheidkenner een even stellig bewijs zijn van de tegenwoordigheid van menschen, als de voetstappen in het zand dat waren voor ROBINSON CRUSOË.” Was het wonder, dat men door zoo verrassende uitkomst geprikkeld, soortgelijke onderzoekingen nu ook tot andere landen uitstrekke? En ziet, waar men delfde, overal kwamen diezelfde werktuigen voor den dag, overal vond men met de sporen van dat vroeger beschreven tijdvak van groote overstromingen en ontzaggelijke koude voor noordelijk Europa ook de sporen van den mensch. Maar indien het overal bleek, dat het gebruik van den steen aan dat der metalen was voorafgegaan, hij had toch niet alleen van steenen voorwerpen zich bediend, al kwamen die ook steeds in overgrooten getale voor. Immers men vond ook nevens de steenen werktuigen, beenen lanspunten en pijlsptsen, beenen priemen en platen met merkteekenen voorzien, naar wier beteekenis men gissen mogt. Ja, men ontdekte zelfs, als getuige hoe reeds in die lang vervlogen tijden de ijdelheid en de zucht om zich op te sieren den mensch eigen was, sommige zaken, die klaarblijkelijk tot ornament hadden gediend. Enkele malen ook trof men stukken grof aardewerk aan.

Ik kan natuurlijk niet alle plaatsen noemen, waar die vondsten werden gedaan, noch eene volledige opsomming geven van alles wat nog aan het

genoemde kan worden toegevoegd. 't Is een bonte catalogus, waarin beenen en ivoren naalden, nevens jagtfluitjes uit de voetbeenderen van het hert vervaardigd, naast uitgeholde blokjes graniet, als onze hazelnootkloppers en een gansche reeks andere zaken voorkomen. Maar altijd speelt de steen, de nog ongepolijste, maar nu reeds beter bewerkte steen onder al die voorwerpen de hoofdrol. En hier acht ik het de plaats den lezer bekend te maken met eene verdeeling in tijdvakken van geheel den vóórhistorischen tijd, die onder de geleerden algemeen wordt aangenomen. Zij spreken namelijk van een *steen*-, een *brons*- en een *ijzer*-tijdvak, eene indeeling, die daarop is gebouwd, dat men in den allervroegsten tijd noch brons, noch ijzer aantreft, en men zich toen alleen van steenen werktuigen bediende. Straks echter wordt de steen zeldzamer en wordt het brons gebezigd. Maar ook dat verdwijnt en maakt voor ijzer plaats, terwijl dan daarmee tevens de geschiedkundige tijd een aanvang neemt. Nu moet men zich echter niet voorstellen, dat die tijdvakken slechts een enkele 100 jaar hebben geduurd. Ze omvatten ieder een tijdvak van duizende van jaren. Zelfs moet het steentijdvak een ontzaggelijk aantal eeuwen hebben geteld. Daarom ook heeft men daarin weer onderafdeelingen aangenomen. Het oudste steentijdvak, waarin de mensch met den hollenbeer en den Mammouth of Siberischen olifant, het middelste, waarin hij met het rendier in Centraal-Europa zamen leefde, het jongste, dat zich aansluit aan de periode, waarin het brons verschijnt. En evenmin mogen we vergeten, dat de grenzen tusschen die perioden niet met juistheid te trekken zijn. De steen- of bronstijd is in de verschillende landen van Europa niet op hetzelfde tijdstip begonnen; ook bezigde men nog steenen wapenen, toen men de bearbeiding van het brons reeds kende, bronzen nog, toen de bewerking van het ijzer geen geheim meer was.

Wat wij tot nog toe verhaalden, betreft dus alleen den tijd, waarin het gebruik der metalen nog volstrekt onbekend was. Maar de veelal eenvormige geschiedenis dier opdelvingen ging soms toch gepaard met omstandigheden van romantischen aard, gelijk uit het volgende blijken kan.

Niet ver van de Pyreneën, in de nabijheid der stad Aurignac, ligt een kleine heuvel, waarin zich, tusschen gras en struikgewas verschoolen, de opening bevond van een konijnenhol, gelijk aan de jagers uit de buurt wel bekend was. Nu gebeurde het op zekeren dag, dat een wegwerker, terwijl hij bezig was met het spoor van een konijn te vervolgen, zijn hand stak in die opening, omdat hij meende, dat het diertje daarin zijn toevlugt had gezocht. Wie echter schetst zijne verbazing toen

hij, met den arm zoo ver reikende als hij kon, in stede van het konijn, een groot en lang been daaruit te voorschijn bragt. Door nieuwsgierigheid geprikkeld, haalt hij zijn spade en zie na eenige uren gravens gelukt het hem een zwaren regtopstaanden steen te ontblooten, die de opening van eene kleine grot bleek af te sluiten. Na dien steen verwijderd te hebben, ontdekte hij, dat die holte vol beenderen lag, onder welke zich 2 menschenschedels bevonden. Natuurlijk verbreidde het gerucht van die ontdekking zich met bliksemsnelheid in den omtrek. Allerlei geruchten werden omtrent die grot met menschenbeenderen rondgestrooid. En zoo besloot de burgemeester der plaats, ten cinde de gemoederen tot bedaren te brengen, al die overblijfselen zoo spoedig mogelijk en in alle stilte te doen begraven. Hij achtte dit te meer zijn pligt, omdat men zich toen juist in dat veel bewogen tijdperk bevond, dat aan de vestiging van het tweede Fransche keizerrijk vooraf ging, en het gouvernement er op gesteld was alles, wat opspraak verwekken kon, te vermijden. Maar zooveel had onze maire toch wel gezien, dat de gevonden beenderen aan 17 menschelijke individuën van kleine statuur moesten toebehoord hebben, en tevens, dat zich daaronder de overblijfselen van zeer groote zoogdieren bevonden, vermengd met enkele vreemdsoortige voorwerpen van kunstvljijt, welke hij de wijsheid had van te bewaren. Deze voorwerpen kwamen later in handen van een Fransch geleerde, den heer LARRET, die daardoor werd opgewekt om op de plaats zelve een naauwkeurig onderzoek in te stellen. Ongelukkig dat niemand, zelfs de doodgraver niet, in staat was hem op het kerkhof de plek te wijzen, waar men die beenderen begraven had. Maar de grot zelve was er nog. En toen hij nu deze onderzocht, bleek hem ras de hooge belangrijkheid van de vondst, zoo toevallig gedaan. Uitgravingen in den bodem van de grot, zoowel als in de helling van den houvel, waarachter ze eeuwen aaneen verborgen had gelegen, bragten zeer opmerkelijke zaken aan het licht. Zoo vond hij vlak voor de grot, op een betrekkelijk geringe diepte beneden den beganen grond, de sporen van asch en houtskool, vereenigd met eene groote verscheidenheid van beenderen, waaronder er vele waren, die aan uitgestorven diersoorten hadden toebehoord, en daaronder eene menigte soortgelijke steenen werktuigen, als we vroeger reedsmeermalen hebben vermeld. De beenderen waren allen gebroken en gespleten. Maar binnen in de grot was asch noch houtskool. Wel lagen ook daar beenderen, maar ze waren in hun gheel, ja enkele daarvan lagen in zulk een stelling, dat de dieren, waaraan ze hadden toebehoord, klaarblijkelijk

daar ter plaatse niet waren genuttigd, maar met een bepaald doel in de grot waren gebragt. Niet minder trok het de aandacht, dat de voorwerpen van kunstvljt, die men binnen in de grot vond, schooner waren van bewerking, dan die, welke daarbuiten lagen, dat men er versierselen onder aantrof en zelfs een goed gevormd steenen mes, dat nog nimmer gebruikt was. Maar ik mag, om niet al te uitvoerig te worden, niet langer bij al deze dingen stilstaan. Genoeg, dat straks eenstemmig door de geleerden werd erkend, dat men hier eene begraafplaats voor zich had, welke tot de oudste tijden van het verblijf van den mensch in Europa opklimt. De grot van Aurignac, zoo mogen we met zekerheid aannemen, was een doodenvertrek. De daarin gevonden werktuigen waren den gestorvenen medegegeven op hun reis naar het onbekende land der toekomst. En terwijl voor de grot een begrafenismaal was gevierd, had men de dooden niet vergeten. De beste stukken van de op de jagt buit gemaakte dieren had men voor hen weggelegd in de groeve, de beste en nieuwste wapenen hun mede gegeven op hun togt door de doodsvallei. Dat was geenszins ongewoon in de dagen der oudheid. Zoo geschiedt welligt nog heden ten dage bij de wilde stammen van Noord-Amerika. Althans een reiziger, die in het laatst der voorgaande eeuw de streek, die tegenwoordig den staat Jowa uitmaakt, bezocht, verhaalt van soortgelijke begrafenisplegtigheden bij de Indianen. Men wil, dat SCHILLER in zijn gedicht „Nadowessische Todtenklage” geheeten, de beschrijving van dat Indiaansche lijkfeest gevolgd is. En nu is het opmerkelijk, hoe volkomen zijn lied past op hetgeen we weten van de grot van Aurignac. 't Is als had de dichter het er opzettelijk op vervaardigd. Zie, dus zingt hij:

Zie, daar zit hij als voordezen,
 Regtop, op zijn mat,
 Met dat kalm en lagchend wezen,
 Dat hij, levend, had.

Doch, waar is de kracht dier handen,
 Waar des adems magt,
 Die den rook, als offerande,
 Jongst den geest nog bragt?

Waar het valkoog, dat te velde
 In der jaagren rei
 Eens des rendiers sporen telde
 Op den dauw der wei?

Waar de voet, de vleugelsnelle
 Zwevende op de sneeuw
 Met de vlugheid der gazelle
 En de vaart der meeuw?

Waar de armen, die zoo krachtig
 Spanden pees en boog?
 Ach, zij hangen neer, onmagtig,
 Want het leven toog.

Wel hem! 't oord is hem ontsloten
 Waar geen sneeuwjagt zwiert,
 Waar de mais, van zelf ontsproten,
 't Vruchtbaar veld versiert.

Waar van voglen hij de boomen,
 Waar van wild hij 't woud,
 Waar van visch hij alle stroomen
 Altijd vol aanschouwt.

Met de Geesten spijsjt hij boven
 En liet ons alleen;
 Brengt, wyl wij zijn daden loven,
 Dan den doode heen.

Brengt wat wij hem medegeven,
 En heft 't klaaglied aan.
 Al wat lief hem was in 't leven
 Moge met hem gaan.

Legt den bijl, zijns vijands vreeze,
 Onder 't hoofd hem neer,
 Geeft, do togt zal verre wezen,
 Vleesch hem van den beer.

Ook het mes, zoo scherp geslepen,
 Dat van 's vijands hoofd
 Driewerf krachtig aangegrepen
 Skalp en hairlok rooft.

Geef hem — dat zijn ligchaam pralo!
 Verwen in de hand:
 Dat hij vurig rood moog stralen
 In der Geesten land.

Men heeft getracht op grond van een aantal gegevens, die door het naauwkeurig onderzoek van verscheidene grotten zoo in Frankrijk als in Engeland en België geleverd zijn, en waarvan men de zekerheid had, dat ze tot den vroegeren steentijd behoorden, zich een beeld te schetsen der levenswijze dier oude volksstammen. Weinig beduidend mogen die gegevens zijn, wanneer men ze ieder afzonderlijk neemt; te zamen gevoegd, verkrijgen de slotsommen daaruit afgeleid groote waarschijnlijkheid. — Wij moeten ons die overoude volken dan denken als familiën of stammen, die zonder in den eigenlijken zin des woords Nomaden te zijn, toch een zwervend leven leidden. Want veeteelt kenden ze niet. Zelfs ontbrak het hun aan huisdieren. Van den landbouw wisten ze

evenmin iets af. Jagt en vischvangst waren hun eenige middelen van bestaan. Dierlijke spijs was, met uitzondering van die vruchten, welke de natuur van zelve aanbiedt, hun uitsluitend voedsel. Zij woonden in grotten of open kampen. Gehuld in de huiden der dieren door hen op de jagt buitgemaakt, bekampen ze met hun vuursteen wapenen den ontzaggelijken holenbeer of weten er het rendier mee te bemagtigen. En waar straks de maaltijd wordt aangerigt, is het vooral het merg uit de beenderen van het gedooide wild, dat ze als een lekkernij nuttigen. Maar laat een rapport indertijd aan den minister van binnenlandsche zaken in België ingediend, u, beter dan ik het kan, het beeld dier lang vervlogen dagen schetsen. — „Wij zien,” zoo lezen we daar, „die overoude stammen in hunne sombere schuilplaatsen, gezeten rondom den haard, waarop verbazend groote stukken vleesch rooken. Met handigheid en geduld vervaardigen zij hun gereedschappen van rendiergewei en hun werktuigen van vuursteen, te midden der talrijke dierlijke overblijfselen, die hun slordigheid hun verhindert uit hun verblijfplaats weg te ruimen. De huiden der dieren zijn onthaard en met behulp van vuursteen gereedschap en ivoren naald zullen er kleedingstukken uit worden. Wij zien hen bezig met het vervolgen van wilde dieren, gewapend met pijlen en werpspietsen. Wij nemen deel aan hunne maaltijden, op welke, na een gelukkige jagt, een paard of beer of rendier wordt verorberd. Ziet, zij drijven handel met de streken, die men tegenwoordig Frankrijk noemt. Daar halen zij schelpen en gitsteen tot sieraad, daar ook vinden ze den vuursteen, hun zoo onmisbaar, in overvloed aanwezig. Maar ook de kwade dagen komen. Een instorting van het gewelf der grot, waarin zij schuilen, begraaft hun eenvoudige gereedschappen en noodzaakt hen naar elders de wijk te nemen. De dood rigt zijn verwoestingen onder hen aan, en welke zorg hebben ze niet voor die hun ontvielen! Wij zien hen het lijk overbrengen naar een grafspelonk. Een urn, wapenen, amuletten worden er bij geplaatst. Een sluitsteen dekt de opening. Iets later begint het lijkmaal in de nabijheid van het doodenverblijf. Het vuur vlamt op, de groote dieren worden aan stukken gehakt en hun nog rookend vleesch onder de gasten rondgedeeld. Welke zonderlinge plegtigheden hadden daarbij plaats, gelijk aan die, welke onder de woeste stammen in de Amerikaansche of Afrikaansche wildernissen heerschen. 't Valt onze verbeelding ligt zich het dansen, zingen, bidden, dat daarbij plaats had, voor te stellen. Maar de wetenschap is niet bij magte dat alles te doen herleven. De

begraafplaats wordt dikwerf geopend. Kinderen zoowel als volwassenen erlangen van lieverlede plaats in de sombere grot. Maar het einde van dat oude tijdvak is daar. Waterstromen bedreigen het oord. De inwoners uit hun verblijfplaatsen gejaagd, zoeken vruchteloos veiligheid op de hoogten. De dood achterhaalt hen en een donkere grot zal het graf dezer ongelukkigen zijn. Niets wordt gespaard door de schuimende golven. De grafspelonk, met zooveel zorg ingerigt, opent zich voor den watervloed, en de beenderen der lijken door het geweld der wateren dooreen geworpen worden te midden van aard en steenen verstrooid."

En thans, mijne lezers, verplaatst u nog geheel met deze beschrijving vervuld, in de hoofdstad van ons rijk. Male u daar diezelfde verbeelding, welke deze voorstelling uit lang vervlogen tijden u schiep, dat merkwaardige plein en dat niet minder merkwaardige gebouw, waar we ten vorigen jare opgetast vonden, niet wat de weelde eischt, maar wat binnen het bereik geacht werd te vallen van den handwerksstand. Van wat rijker levensgenot, ons geschonken, getuigde die tentoonstelling! Wat heeft de minstbedeelde onder ons vooruit boven die oude volken van Europa! Hoe leeren we door eene vergelijking van het voorheen en thans de groote wet der ontwikkeling verstaan en onze dagen zegenen, die rijk zijn aan zooveel goeds en schoons! Maar verbazend lange tijdvakken moesten er verlopen, eer de mensch dien trap van beschaving bereikte. Ja, niet dan uiterst langzaam heeft hij de eerste schreden gezet op de baan der ontwikkeling.

Werd de tijd, waarin hij in Europa zamenleefde met de groote uitgestorven diersoorten der voorwereld, gekenmerkt door het uitsluitend gebruik van steenen werktuigen, ook toen die tijd was voorbijgegaan, bleef hij nog lang verstoken van de kennis en het gebruik der metalen. Dit blijkt wanneer we een drietal andere ontdekkingen, die aan dat onderzoek der hollen in België en elders zich kwamen aansluiten, in oogen-schouw nemen. Wel voeren die ontdekkingen ons in veel latere tijden, maar ze spreken toch stellig tot ons van dagen, ouder dan die, waarin de oudste gedenkteekenen van Egypte verzezen. Denemarken en vooral Zwitserland zijn de streken, waar de meeste dier ontdekkingen werden gedaan. Laat mij eerst iets van eerstgenoemd rijk verhalen. Straks komt Zwitserland aan de beurt. Welaan, in Denemarken vindt men diep onder het veen niet zelden soortgelijke steenen werktuigen terug, als in het eerste tijdperk der beschaving zoo menigvuldig voorkomen. Maar waar toen alles slechts eene ruwe bewerking vertoonde, bevinden

we ons hier in het midden van het tijdperk van den geslepen steen. Vaak treft men onder die geslepen steenen werktuigen zelfs zeer prachtige exemplaren aan. Vooral is dit het geval in die merkwaardige steenen graven, gewoonlijk dolmens geheeten, en wier verwantschap met de hunnebedden in ons vaderland niet te loochenen valt. Trouwens niet alleen in Drenthe en Denemarken vindt men die gedenkteekenen, maar men mag wel zeggen, dat ze over geheel de aarde verspreid zijn. 't Zijn soms verbazende gewrochten, ware reuzengraven. Zoo bestaat het Hunnebed te Tinaarloot uit elf zware rotsblokken, waaronder er een is van 2½ el lang. Ook heeft men berekend, dat de deksteen van het gedenkteeken te Rolde alleen 18000 Ned. ponden wegen moet. Niet altijd hebben die dolmens denzelfden vorm. Soms vertoonen de ruwe steenen kamers, die men uit deze rotsblokken zamenstelde, zich aan de oppervlakte van den bodem. Maar niet zelden ook zijn die vertrekken overdekt met hoopen zand en grind, zoodat ze zich als lage verhevenheden van den grond, soms zelfs met struiken en boomgewas begroeid, voordoen. Die gedenkteekenen nu zijn een rijke mijn van oudheidkundige schatten. Sommigen zelfs doen ons denken aan een museum van antiquiteiten in 't klein. De schoonste wapenen en werktuigen treft men daar aan, niet zelden nog met de overblijfselen van de ter aarde bestelde dooden vereenigd. Ontzaggelijk talrijk zijn die gedenkteekenen en al naar men in hen 't zij steenen, 't zij bronzen, 't zij ijzeren werktuigen vond, heeft men getracht ze naar tijdsorde te rangschikken. Ook meent men in de wijze, waarop de lichamen der dooden in het graf werden bijgezet, een merkteeken te bezitten ter bepaling van den meerderen of minderen ouderdom. Want, terwijl in sommige graven het zielloos overschot in zittende of gehurkte houding werd aangetroffen, vond men elders sporen van het verbranden der lijken, op andere plaatsen weer van een liggende houding. Nu wil men, dat de eerste manier in het oudste tijdvak zal zijn gevolgd, het verbranden daarentegen met de invoering van het brons zal zijn begonnen, de begraving in liggende houding eindelijk het tijdperk van het ijzer zal kenmerken. Maar die reuzengraven zijn het eenige niet, wat den oudheidkenner op het spoor heeft gebragt van het bestaan en het leven van volken, over welke de geschiedenis zwijgt. In Denemarken vindt men daarvan nog andere teekenen. Daar toch worden op talrijke plaatsen aan het strand, soms ook onder het vlak der zee, lage verhevenheden aangetroffen, waaronder er zijn van 1000 voet lengte en 150 à 200 voet breedte. Nu eens lang-

werpig, dan ringvormig van gedaante en in het midden open, zijn die verhevenheden als zoovele *banken* van ledige schelpen, oesterschelpen vooral. Men schreef de vorming daarvan eertijds toe aan de werking van het water. Maar daar doet een Deensch geleerde de ontdekking, dat die schelpen allen ongeveer even groot waren (op natuurlijke schelpbanken komen groote en kleine, oude en jonge dieren tegelijk voor) en dat zij tot eetbare soorten behooren. Dit doet hem het plan opvatten om in die banken te graven. En nu komt hij tot het merkwaardig besluit, dat ook hier weer een onwedersprekelijk teeken van het aanzijn des menschen aanwezig is. Hij vindt namelijk onder die schelpen, met andere merkwaardige overblijfselen van kunstvljt, vooral diezelfde steenen werktuigen terug, welke de eerste periode der menschelijke beschaving hebben gekenmerkt. Zelfs zag men op sommige plaatsen in die schelpophoopingën nog bewijzen van vuurhaarden uit platte steenen bestaande, waarop de sporen van het vuur nog duidelijk konden herkend worden. Maar opmerkelijk — geen enkel voorwerp trof men aan, dat van geslepen steen vervaardigd was. Bouwende op deze laatste aanduiding, wilde men daarom die schelpbanken terugbrengen tot den alleroudsten tijd. Maar andere feiten, inzonderheid het ontbreken van dierlijke overblijfselen uit het tijdperk der groote voorwereldlijke dieren, leidden tot een andere slotsom en weltigden de meening, dat ze wel zeer oud, maar toch in lang niet zoo antiek waren, als de voorwerpen in de grotten van België en Frankrijk gevonden. Waarschijnlijk stammen ze uit dezelfde dagen als de dolmens en hunnebedden. En dat in die schelpophoopingën slechts ruw bewerkte steenen messen en bijlen voorkwamen, verklaarde men daaruit, dat we hier zouden te doen hebben met hoopen keuken-afval van aan het strand levende stammen, die hoofdzakelijk in vischvangst en jagt hun middel vonden van bestaan. Immers dat men in de graven der dooden zijn kostelijkst huisraad neerlegde, terwijl men onder den afval slechts wegwierp, wat weinig waarde had of tot de mislukte proeven der kunst behoorde, spreekt van zelf. Eigenaardig is de naam, dien men in Denemarken aan deze schelpophoopingën geeft. Zij heeten daar *Kjökkenmøddings*, een woord, dat volmaakt overeenstemt met ons „keuken-afval.” Tracht men zich nu weder eene voorstelling te maken van de levenswijs dezer stammen, dan mag men als zeker aannemen, dat ze noch vecteelt, noch landbouw drevën. Slechts den hond schijnen ze te hebben getemd. In uitgeholde boomstammen waagden ze zich soms ver in zee, gelijk de overblijfselen van visschen, die men slechts in diep water aantreft, be-

wijzen. Het merg uit de beenderen der door hen gedooide dieren gold ook bij hen als lekkernij. Ook wil men bewijzen gevonden hebben, dat ze het zout wisten te bereiden. Overigens laat zich van de bewoners dier Kjökkenmöddings weinig meer zeggen. Maar toch, hoe weinig het zij, dat we van hen weten, 't is veel, wanneer we de gegevens in aanmerking nemen, waaruit die kennis is afgeleid. Wie zou ooit gedacht hebben, dat een overoude hoop keukenafval ons op het spoor zou hebben kunnen brengen van het bestaan en leven van rassen, die lang verdwenen zijn? Maar dat is de triumpf der wetenschap. Zij verdrijft van de aarde de nevelen, die over de wieg der menschheid hangen. Haar tooverstaf doet zelfs de steenen spreken.

En, vraagt ge nu welligt, of niet meermalen vergissingen hebben plaats gehad in de bepaling van echtheid of oudheid van soortgelijke voorwerpen, waarop de wetenschap der oudheidkunde is gebouwd, zoo wil ik volgaarne toestemmen, dat dit meermalen is geschied. Zonderlinge staaltjes zelfs zouden daarvan te noemen zijn. Tal van bedriegerijen zijn ook hier gepleegd. Maar niet minder hebben nu en dan de dwaasheden der geleerden zelve glimlagchend het hoofd doen schudden over de slotsommen, waartoe ze zeiden gekomen te zijn. Zoo las ik ergens, dat een Fransch geleerde, toen te Abbeville dat aantal ruw bewerkte steenen voorwerpen ontdekt werd, in zijn ijver om het gebruik daarvan te bepalen, zich tot de zonderlinge bewering liet verleiden, dat die aloude grotbewoners zich van die vuursteenen messen zouden bediend hebben om haar en nagels in orde te houden.

Hoewel dus vergissing en bedrog hierbij vaak mogelijk is, blijven er toch in den regel een aantal zekere kenmerken over voor de bepaling van de echtheid en de oudheid der gevonden voorwerpen. Bij jaren, ja bij eeuwen, laat zich die oudheid wel bijna nooit berekenen, maar de aardkunde rekent bij zulke ontzaggelijk lange perioden, dat het er hier op een paar eeuwen meer of minder niet aankomt. Laat mij hier de voornaamste dier kenmerken van hooge oudheid noemen. Zij moeten gezocht worden in den aard en de ligging der lagen, waarin de voorwerpen worden gevonden. Voorts neemt men daarbij in aanmerking den vorm en de kleur en het scheikundig zamenstel dier overblijfselen. Vooral indien resten van uitgestorven of thans slechts in het hooge noorden levende diersoorten daarbij worden gevonden, en het bewijs is te leveren, dat ze gelijktijdig onder het veen of zand werden begraven, is er een krachtig bewijs van hoogen ouderdom. De sporen van

het gebruik van vuur toonen ook altijd de tegenwoordigheid aan van den mensch. Geen dier ontsteekt noch bezigt het immer, alleen waar het het vindt, koestert het zich aan zijn gloed. Nu spreekt het wel van zelf, dat een enkel dier genoemde kenmerken weinig bewijst, maar meerdere bijeen de zekerheid der gevolgtrekkingen zeer versterken. En voorts, dat er groote takt, veel ervaring en jaren lange studie toe noodig is om over deze dingen een geheel zelfstandig oordeel te vellen. Maar dit moet ieder opvallen, die over deze zaken leest, dat er een schat van bewijzen worden aangevoerd voor de juistheid der slotsommen, waartoe de studie van al die oude overblijfselen geleid heeft, en daarbij onder de geleerden groote eenstemmigheid bestaat. Neen, het kan niet meer worden betwist, dat er voor 1000 tallen en 10000 tallen van jaren volken in Europa hebben geleefd en geademd, wier namen de geschiedenis niet eens meer kent. Mag het beeld, dat we van hun leven hebben trachten te teekenen, niet volkomen juist zijn, hier de kleur wat zijn verhoogd, elders de proportie niet goed zijn in het oog gehouden — tot het rijk der fabelen behooren die vroegste bewoners niet. Dat ze bestaan hebben, is boven allen twijfel verheven.

Doch het wordt tijd, dat we onze wandeling voortzetten. Van het strand der golvende zee naar de oevers van het kabbelende meir is de overgang gelcidelijk. En zoo noodig ik den lezer dan ten slotte uit van Denemarken naar Zwitserland te reizen, ten einde ook daar weer een volk van hooge oudheid, een zonderling volk daarbij en van 't welk eerst voor weinige jaren iets is bekend geworden, in zijn leven en bedrijf te bespieden. De winter van het jaar 1853 was voor Zwitserland bij uitstek koud en droog geweest. Daardoor waren de meiren in dat land minder dan gewoonlijk met rivierwater gevoed geworden en daalde hun peil tot eene ongekende laagte. Gansche zandbanken werden als verlen-ging van den oeverzoom zichtbaar. Ondiepe plaatsen in het midden ver-toonden zich als kleine eilandjes. Nu gebeurde het, dat men van dien lagen waterstand ergens wilde gebruik maken, om eenige strooken van den meirbodem in te dijken en dus aan het bebouwde land op den oever toe te voegen. Daarmee bezig, stiet men eensklaps bij het graven in den bodem op eenig oud paalwerk en vond daartusschen allerlei voorwerpen, die niet konden nalaten de aandacht te trekken. Ja, die vondst scheen zoo belangrijk, dat opzettelijke uitgravingen in het meer onder-nomen werden. De verrassende ontdekkingen, die men deed, spoorden

tot het onderzoeken ook van andere meren aan. En nu bleek het, dat op ontelbare plaatsen in Zwitserland, bijv. alleen in het meer van Neufchatel op 40 punten, soortgelijk paalwerk en daartusschen soortgelijke steenen of beenen voorwerpen werden aangetroffen. Een zorgvuldige studie dier voorwerpen bragt nu verder aan het licht, dat wat HERODORUS van een volksstam zijner dagen berigt, ook hier moest hebben plaats gehad. Men had hier namelijk de overblijfselen voor zich van woningen, die op palen in het meer waren gebouwd geweest, en zooveel was daar nog van over, dat men zich straks in staat voelde ook tot in kleine bijzonderheden de levenswijs dier meerbewoners zich te vertegenwoordigen. Onder het aantal geleerden en ongeleerden, die bouwstoffen verzamelden voor die kennis, moet vooral een eenvoudig Zwitsersch dorpschoolmeester, de heer MESSIKOMMER genoemd worden, wiens onvermoeide vlijt veel merkwaardigs heeft aan het licht gebragt. En wat is nu de slotsom, waartoe al die onderzoekingen hebben geleid? Ziehier in 't kort, wat men omtrent die paalwoningen weet. De stutten of boomstammen, waarop de hutten gebouwd waren, werden niet zelden in het meer vastgemaakt door er gansche hoopen steen rondom op te hoogen, zoodat daardoor kunstmatige eilandjes werden gevormd. Was de bodem lossen, dan heide men de palen er in. Men treft tot 100 000 zulke palen bij elkander aan, in de veenlaag bedolven. Men wil verder opgemerkt hebben, dat de paalwoningen, die uit den steentijd stammen, in den regel van minder omvang waren en digter bij den oever stonden dan die, welke van later dagteekening zijn. Bedenkt men nu, dat die oudste paalbuurten slechts met behulp van steenen werktuigen zijn opgerigt, dan mag men teregt verbaasd staan over de energie en het ijzeren geduld, dat die aloude ingenieurs hebben ten toon gespreid. Door vuur rondom den stam te leggen en dan met hunne steenen bijlen dien te bekappen, hebben ze duizende zware boomen geveld, om die straks, zeker met niet minder opoffering van tijd en moeite, in den bodem vast te maken. Was nu eenmaal dat paalwerk bevestigd, dan ging men over tot het maken van een bevoering, die op de koppen der palen rustte. Nog heeft men op sommige plaatsen diep onder het veen aanduidingen gevonden van de wijze, waarop die vloer was zaamgesteld. Hij bestond uit een laag boomstammen en latten, kruisgewijs over elkander gelegd en aangevuld met takken, waarover klei of leem werd gesmeerd. Dan begon op die bevoering het optrekken der hutten. Zij waren vierkant van gedaante. Een vlechtwerk van takken en teenen

vormde wanden en dak, terwijl het geheel wederom met klei was besmeerd. Talrijke gezinnen woonden zoo bijeen, een eerste spoor van maatschappijen en staten in die dagen der grijze oudheid. Eene opening boven in het dak om aan den rook gelegenheid te geven te ontsnappen, een deur, die tot de doorgangen tusschen de woningen leidde, een gat eindelijk in den vloer van elke woning om den afval weg te werpen, ziedaar in breede trekken het beeld van zulk een meerwoning of Zwitsersehe paalbuurt. Uitgeholde boomstammen, — men heeft er nog enkele half vergaan uit den meerbodem opgehaald, — dienden tot vaartuig, terwijl waarschijnlijk een houten brug de gemeenschap vormde met den oever. Vraagt men wat die oudste bewoners van Zwitserland er toe gebragt kan hebben zich woningen te bouwen midden in het water, dan zal wel dit het antwoord moeten zijn, dat hierbij meer de noodzakelijkheid dan de vrije verkiezing in het spel was. Immers door zijn huis van water te omringen had men minder te duchten van de strooptogten der wilde dieren en wilde stammen, die zich in de nabijheid ophielden.

Zal ik nog veel verhalen van de voorwerpen, die men, altijd binnen de paalstompen en nimmer daar buiten, in zoo groote menigte gevonden heeft? Ze zijn in menig opzigt allermerkwaardigst. Niet het minst, omdat uit vele dier voorwerpen blijkt, dat de aloude bewoners dier hutten of dorpen reeds een trap van beschaving moeten bereikt hebben, die gunstig afsteekt bij hetgeen we weten van vorige tijdvakken. De steenen voorwerpen in de meerwoningen gevonden zijn veelal goed van bewerking. Men vindt er zelfs van hertshoorn of been, die een groote mate van kunst verraden. Aarden vaatwerk treft men in menigte aan. Het gebruik daarvan moet toen reeds zeer algemeen zijn geweest. Voorwerpen, die als sieraad hebben kunnen dienen, vindt men wel, maar ze zijn zeldzaam. Alleen schijnt de menigte beenen naalden, die men opdolf, het besluit te wettigen, dat de zorg voor het hoofdhaar toen reeds een hoofdbezigheid van het vrouwelijk geslacht moet hebben uitgemaakt. Maar het opmerkelijkste wat uit die oude paalwoningen voor den dag kwam, zijn wel die ontwijfelbare sporen van geweven stoffen, waaronder stukken zijn nog zoo duidelijk herkenbaar, dat men èn de stof, waaruit ze bestonden èn de wijze van bewerking nog heeft kunnen nagaan. Niet minder echter verbazen we ons, wanneer berigt wordt, dat tusschen de palen dier woningen ergens gansche hoopen gerst en tarwe, zoo aan de aar als aan losse korrels, werden ontdekt, zelfs brood, gebakken

brood, dat, gelijk bevoegde beoordeelaars willen, minstens 3 maal zoo oud moet zijn, als de eetwaren uit de asch van Pompeji te voorschijn gebragt. Wat meer zegt, uit de sporen van stalstroo en uit de gevonden beenderen heeft men afgeleid, dat niet alleen de landbouw toen reeds op groote schaal werd gedreven, maar er ook kudden tam vee moeten geweest zijn, van wier melk men kaas maakte. 't Is onmogelijk, wanneer men de lijst inziet dier granen en vruchten en der huisdieren, welke deze volksstammen reeds moeten gekend hebben, om niet getroffen te worden door de scherpzinnigheid van het onderzoek, dat, uit veelal verkoolde overblijfselen en losse beenderen, tot de zamenstelling dier lijst de bouwstoffen heeft geput. Maar onwillekeurig gevoelt men tevens, op welk een trap van betrekkelijk hooge ontwikkeling de bewoners dier oudste paaldorpen moeten gestaan hebben, in een tijd, dat het gebruik der metalen in Europa nog onbekend was.

't Schijnt, dat van lieverlede de paalwoningen in Zwitserland zijn gaan verminderen. Gedurende het tijdvak der steenen werktuigen waren ze door geheel het land verspreid. In de periode van het brons schijnen ze nog slechts in het westen van Zwitserland bestaan te hebben: nog later, in den zoogenaamden ijzertijd, wordt hun aantal ook daar al minder en minder. Straks verdwijnen ze geheel. Misschien dat alleen nog enkele visschersgezinnen bij die oude manier van woningen te bouwen volhardden. Maar het tijdperk, waarop het volksgebruik was paalbuurten te stichten, is voor goed gesloten. Met juistheid de eeuw voor Chr. te bepalen, waartoe de oudste dier woningen moeten gebragt worden en de overigen naar tijdsorde in te deelen, zal welligt nooit gelukken. Maar aan de zeer hooge oudheid van vele dier paalhutten kan niet getwijfeld worden. Ook zij vormen dus een schakel in de reeks van ontdekkingsen der laatste jaren, waardoor een lang verleden der menschheid als uit de duisternis van den nacht voor ons is aan het licht getreden en de eerste zwakke stralen van het morgenrood der beschaving ons zijn getoond.

II.

We hebben beelden aan ons oog zien voorbijgaan uit lang vervlogen tijden. Geleid door de veilige hand van het proefondervindelijk weten, van het onderzoek op ervaring steunende, gelukte het ons 'een tip op te ligten van den digten sluijer, die over het eerste begin der men-

schenwereld ligt verspreid. Gemakkelijk zou het mij daarbij gevallen zijn de verhalen, die ik reeds deed betreffende de merkwaardige ontdekkingen der laatste jaren, waardoor als 't ware een nieuw hoofdstuk is toegevoegd aan de geschiedenis der menschheid, nog met vele andere te vermeerderen. Maar ik heb mij opzettelijk bekort. Want 't zou altijd maar weer dezelfde geschiedenis geweest zijn. En ligt er reeds iets vermoeijends in het aanhooren zelfs van een kort en vlugtig overzicht dier ontdekkingen; moest ik niet vreezen al te groote verveling te wekken, wanneer de kroniek dier vondsten bovenmatig lang werd gerekend? Daarom wil ik van andere soortgelijke onderzoekingen, die ook elders in Europa of in andere deelen der aarde gedaan zijn en die allen de reeds verkregen slotsommen hielpen versterken, zwijgen. En dat te eer, omdat er ten aanzien van die voorgeschiedenis van ons geslacht onwillekeurig bij ieder, die daarvan hoort, vragen oprijzen, die we niet geheel buiten aanmerking mogen laten. Die vragen betreffen in de eerste plaats den trap van geestelijke ontwikkeling, waarop we mogen stellen, dat vooral die oudste bewoners van Europa zullen gestaan hebben, wier leven nog zamenviel met dat van sommige lang uitgestorven diersoorten.

Nu zijn er, die beweren, dat we ons moeilijk daarvan een te laag denkbeeld kunnen vormen. Met hetgeen thans nog de wilden, de Boschjesmannen, de bewoners van Vuurland zijn, zullen die oudste rassen, welke Europa hebben bewoond, groote overeenkomst hebben bezeten. Aan de gevonden beenderen, beweren zij, kan men ten duidelijkste zien, dat ze niet schroomden zich te voeden met menschen vleesch, ja kannibalen waren van de ergste soort. Die beenderen toch zijn meestal gespleten, zóo gespleten, dat een beroep op de tand van het roofdier niet in staat is te verklaren, hoe ze in dien toestand zijn gekomen. Daarbij vertoonen ze niet zelden de sporen der werking van het vuur. Verder wijst men op de afwezigheid van alles, wat zelfs maar in de verte geacht kan worden op het bestaan van een eerdienst te doelen. Niets, wat naar godenbeelden lijkt, heeft men gevonden. Maar vooral brengen ze als laatste en overtuigendste bewijs van het zeer lage standpunt van ontwikkeling, waarop die grotbewoners, die menschen uit het oudste steentijdvak, zullen gestaan hebben, de *schedels* in herinnering, welke uit die dagen van het grijs verleden nog overig zijn. Immers die schedels zouden, dus spreken ze, in het vooruitspringen van het voorhoofdsbeen, ja, in geheel hun vorm, een mate van woestheid en dierlijkheid ver-

raden, zoo groot, dat men er met reden over verbaasd mag staan — en de vraag daarbij onwillekeurig oprijst, of we hier wel met menschedels en niet veeleer met overgangsvormen tusschen mensch en dier te doen hebben.

De lezer verwacht natuurlijk niet, dat ik in een zaak als deze uitspraak zal doen. Ik ben niet in het minst een schedelkenner. Maar als ik van die oudste gevonden menschedels hoor beweren, dat ze den *diermensch* ons als 't ware met den vinger doen tasten, komt het mij wel ietwat vreemd voor, dat daarbij dan stilzwijgend schijnt te worden aangenomen, dat alle geleerden er eenstemmig zoo over oordeelen. Dit nu is mij geenszins gebleken. Onder hen, die bevoegd zijn in eene zaak als deze uitspraak te doen, heerscht die eenstemmigheid niet. Althans van het kleine getal schedels, welke uit die hooge oudheid zijn bewaard gebleven — 5 of 6 op zijn hoogst, en dan nog soms slechts bij brokstukken — moeten volstrekt niet allen dat kenmerk van verregaande dierlijkheid vertoonen. Eén zeker moet er onder zijn, die aan deze bewering al zeer weinig steun geeft. 't Is de schedel van Engis. Van hem verklaart een der uitstekendste geleerden van Europa (Huxley) het volgende. „Geen enkel gedeelte van dezen schedel vertoont het minste spoor van verbastering. Het is eenvoudig een menschelijke schedel, die kan hebben toebehoord aan een wijsgeer even goed als aan een onbeschaafden wilde.”

Maar indien dus die aloude versteende schedels geenszins, althans naar mijn bescheiden meening, kunnen worden aangemerkt als overtuigend bewijs, dat het niet meer aangaat zoo wijde kloof tusschen het ontstaan van den mensch en de wording van het redelooze dier aan te nemen; zoo geloof ik van den anderen kant, dat toch die oudste rassen op een zeer laag standpunt van ontwikkeling moeten gestaan hebben. Moeijelijk ook kan men het zich anders denken bij levensvoorwaarden, als die, waaronder zij verkeerden. En toch, hoe groot de woestheid dier oudste bewoners van Europa ook moge geweest zijn, doen zich daarbij evenwel weer verschijnselen voor, die ons weerhouden zullen ze als volkomen onbeschaafd of van alle hoogere gevoelens verstoken ons te denken. Of is het niet alleropmerkelijkst, dat men in de alleroudste grotten, uit het tijdperk van den nog alleen *ruw* bewerkten steen, reeds sporen, hoe schaarsch dan ook, maar dan toch sporen, van zekere weelde heeft aangetroffen? Dingen, die klaarblijkelijk tot ornament moeten gediend hebben, komen voor onder de proeven van kunst-

vlijt der oudste tijden. Zij mogen dan bestaan hebben, die ornamenten, in tanden of schelpen met een gat doorboord om ze als een snoer aaneengeregen om hals of midden te dragen — 't is toch iets, dat een streven verraadt naar iets hoogers dan de bevrediging van louter grofzinnelijke behoeften. Nog duidelijker echter treedt het aan 't licht, dat die alleroudste ons bekende rassen ver van volkomen onbeschaafd waren, wanneer we op de voorwerpen van kunst, door hen vervaardigd, onze aandacht vestigen. Daarvan gewagen alle schrijvers, die ik kon raadplegen, niet zonder hooggaande verwondering. Zoo wijst men, ten betooge dat er reeds toen kunstenaarstalent bestond, op afbeeldingen van dieren, gesneden op wapenen vervaardigd van rendiergewei. Dus leest men elders van de schets van een hollenbeer ingekrast in een steen en die mede zal opklimmen tot de hoogste oudheid. Zoo wordt gewaagd zelfs van de afbeelding van een menschelijke gedaante.

Maar inzonderheid wordt met hoogen lof gesproken van een overoud blad ivoor in 5 stukken gebroken, maar die volkomen aan elkander passen. Op dat ivoren plaatje vindt men met diepe groeven getekend de zeer herkenbare afbeelding van den mammoth of voorwereldlijken olifant met omgekrulde slag tanden en zwaar behaarde huid en dat in vollen ren. De manen zijn met strepen aangeduid. Geest en leven spreken uit het geheele beeld. Teregt schreef dan ook iemand, „het blijkt uit dit voorwerp, dat de kunst zoo oud is als het menschedom en dat ten allen tijde, zelfs in den wildsten staat, personen hebben bestaan, die de vatbaarheid bezaten om een zoo levendigen indruk van de voorwerpen der buitenwereld in zich op te nemen, dat ze in staat waren om die weer te geven met eene juistheid, die ons dikwerf verbaast.”

Dit alles nu zijn feiten, dunkt mij, die toch ook niet uit het oog mogen worden verloren, waar er sprake is van den trap van ontwikkeling, waarop die oudste rassen stonden. — Maar er valt nog iets anders omtrent hun kunstenaarstalent te vermelden. 't Is namelijk opmerkelijk, dat al die afbeeldingen van menschen en dieren, waarvan we gewaagden, in grotten gevonden zijn, die men in het zuiden van Frankrijk aantreft. In de hollen van België, uit denzelfden tijd, vindt men ze niet. Zelfs in een vele eeuwen lateren tijd wordt, onder al hetgeen althans in Denemarken van oude overblijfselen is opgegraven, niets soortgelijks aangetroffen, evenmin als men daar veel voorwerpen, die tot sieraad dienden, heeft gevonden. De Deen uit het steentijdvak schijnt zijn talent uitsluitend te hebben besteed aan het volmaken, het

voortreffelijk afwerken zijner wapenen. Er moeten er daaronder zijn van alleruitmuntendste bewerking. Maar afbeeldingen van menschen, dieren, ja, zoo ik mij wel herinner, zelfs van planten, treft men er niet aan. Zoo was dan Frankrijk reeds in den allervroegsten tijd het land der schoone vormen, van het kunstgevoel. Al zeer vroeg zien we daar het nuttige zich huwen aan het schoone, waar meer naar het noorden toe het schoone dikwerf aan het nuttige wordt opgeofferd, of althans om zijns zelfs wil slechts zelden wordt beoefend. En die eigenaardigheid van den volksaard schijnt stand te hebben gehouden tot op den huidigen dag. Ten minste ik heb wel eens hooren verzekeren, dat op eene tentoonstelling van nijverheid de Fransche voorwerpen het veelal in sierlijkheid van de Engelsche winnen, maar deze laatste daarentegen den palm wegdragen der degelijkheid. Intusschen ik geef deze opmerking voor hetgeen ze waard is. Aan het feit zelf echter, dat reeds in de vroegste dagen der menschheid het kunstgevoel zich trachtte te openbaren, kan niet worden getwijfeld. En ook dat feit moet dus in rekening worden gebragt, wil men geen eenzijdige voorstelling geven van hetgeen die oudste rassen waren. Maar ook dit mag niet worden over het hoofd gezien, dat al vond men dan niets wat als godenbeeld of fetisch zelfs kon gelden, er toch andere gegevens zijn, die wel degelijk bewijzen, dat er ook reeds bij de oudste ons bekende menschen godsdienstig gevoel moet hebben bestaan. De teekenen van een zekere overtuiging aangaande een leven na dit leven ontbreken ten minste niet. Ik denk hier aan de grot van Aurignac, in het eerste deel van mijn opstel beschreven en wier ontdekking als een onthulling, eene openbaring gold op het gebied der oudheidkunde. Immers die grot bleek eene begraafplaats te zijn, eene begraafplaats, waarin men niet alleen de gestorvenen ter aarde bestelde—dus eerbied toonende voor de dooden,—maar waarin men ook neerlegde wat den gestorvene op zijne reis naar het onbekende land ten goede kon komen, een beerenklaauw als leeftogt, enkele van de schoonste en nimmer gebruikte wapenen, die men had, om er zich mee te verdedigen. Laten nu die voorstellingen van het eeuwige leven, die tot zulke gebruiken aanspoorden, van het grof zinnelijkste gehalte geweest zijn, toch blijft het alleropmerkelijkst, dat zoo iets reeds plaats greep in de hoogste oudheid des menschedoms. Het bevestigt ons vermoeden, dat godsdienst behoort tot het wezen van den mensch. Het zal ons vooral omzigtig maken om niet al te haastig te zijn in het opmaken van slotsommen betreffende het ontstaan des men-

schen, die we welligt op grond van andere gegevens bereid zouden zijn te trekken. Met instemming las ik dan ook wat een uitstekend geleerde over die grot van Aurignac heeft geschreven. „Indien”, zoo zegt hij, „de daar gevonden gedenkteeken te regt zijn verklaard — als wij hier aan den noordelijken voet der Pyreneën staan voor een grafplaats met menschelijke overblijfselen, die door de vrienden en betrekkingen van den overledene daar zijn nedergelegd — als wij dus vinden voor de deur van het graf de bewijzen van de lijkplegtigheid, die er werd gevierd, en in de grot de teeken, dat er vleeschspijzen in zijn neergelegd tot voedsel voor den doode op zijne reize naar het land der geesten en wapenen om in andere jagtvelden het reuzenhert, den holenleeuw, den holenbeer en den woldragenden rhinoceros te jagen — dan is het ons ten minste gelukt kennis te verkrijgen van het bestaan van begrafenis-plegtigheden, en, wat nog veel belangrijker is, van het geloof aan een toekomstig leven in een tijd lang voor dien, waarvan de geschiedenis of de overlevering spreekt. Onbeschaafd en bijgeloovig mag de wilde van dien lang verleden tijd geweest zijn, toch verdiende hij door het koesteren van de hoop op een leven hiernamaals den titel van „edel.””

En waartoe nu dit alles? Eenvoudig om door het voor en tegen in deze zaak nevens elkander te stellen, door niet te verzwijgen wat voor een louter zinnelijk of liever dierlijk leven bij die oudste geslachten schijnt te pleiten, maar evenmin te verhelen wat bij hen reeds van hooger aandrift getuigenis aflegt, te doen zien, dat het vraagstuk naar 's menschen ontstaan en primitieven toestand op aarde nog verre is van wetenschappelijk te zijn uitgemaakt. Zal het ooit worden opgelost? Wie zegt ons, dat het niet zal geschieden? Maar indien dat vraagstuk ooit voor oplossing vatbaar zal worden bevonden, dan zullen eerst nog een reeks van ontdekkingen en onderzoekingen moeten plaats hebben. Dan zal men ook niet in Europa, maar in de hoogvlakten van Azië, daar, waar waarschijnlijk de wieg en bakermat was van het menschelijk geslacht, moeten graven en daar de getuigenis der gesteenten moeten hooren, aangaande hetgeen ze ons van den „mensch” hebben te berigten. Dat ieder zoeken en vorsche en zegge wat hij weet. Dat daarbij godsdienstige opgewondenheid steeds vreemd blijve aan zoodanig onderzoek. Ter kwader ure heeft ook daarin weer de religie zich gemengd. Zij blijve, wil ze de rust der maatschappij bevorderen en voor zich zelve achting inboezemen, op haar terrein en late der wetenschap wat tot het gebied der kennis behoort. Nu komt het mij voor, dat de

vraag naar het ontstaan des menschen een zuiver wetenschappelijk vraagstuk is. Wat hier het vrome hart zou wenschen, mag niet in aanmerking komen. Feiten, waarneming, kunnen hier alleen licht aanbrengeu. Maar laat het dan ook wel bewezen feiten zijn en een veelzijdige waarneming, waarop die slotsommen worden gebouwd. Geen verstandig mensch zal in dat geval weigeren ze aan te nemen. Maar indien nu eens die slotsommen zoo waren, denkt welligt deze of gene, dat de scherpe grenslijn, die we gewoon zijn tusschen mensch en dier te trekken, er door werd uitgewischt, zou dan de godsdienst er geen schade onder leiden? Vooreerst staat het te bezien, of de wetenschap immer, door onwidersprekelijke feiten geleid, tot dat resultaat zal geraken. Maar gesteld eens zij kwam er toe . . . ik voor mij zou er dan noch de godsdienst, noch de achting voor het menschenleven, noch de zedelijkheid bij inboeten. Natuurlijk, ik kan in zoo teeder een vraagstuk slechts voor mij zelve spreken en zal het niemand euvel duiden, indien hij daarover anders denkt dan ik . . . maar ik voor mij kan het verschrikkelijke niet inzien wat voor velen in de leer der ontwikkeling van lagere tot hoogere levensvormen schijnt te liggen. Het geloof toch is niet afhankelijk van onze wetenschap aangaande de wijze, waarop de dingen zijn ontstaan. 't Ontspringt uit een stemming des gemoeds, die haar regt van bestaan in zich zelve heeft. Evenmin als de ontelbare levensraadselen, waarvan hij omringd is, den godsdienstigen mensch zijn liefde voor God en menschen kunnen ontrooven, evenmin zal de wetenschap, bijaldien ze er immer toe komt 's menschen ontstaan langs den weg van natuurlijke ontwikkeling te verklaren, hem de godsdienst of het pligtgevoel ontrooven. 't Komt er slechts op aan, dat de godsdienst geen opgeplakte vroomheid, maar een zelfstandige magt bij ons zij. Laat dan vrij de geesten op elkander instormen. Onderzoek de kritiek ook het kritiekste. De vroomheid zal er geen schade bij lijden. Voorts zou ik, ten aanzien van het onderwerp, dat we daar aanroerden, de vraag willen opwerpen, of niet ons aller leven een louter zinnelijk bestaan ten aanvangspunt had? Zullen we ons daarover schamen? Zou de parvenu niet dwaas doen zich zelf te verachten om hetgeen hij geweest is? Ja, zou niet altijd en overal ontwikkeling beter zijn dan verbastering? Men versta mij wel. Ik ben volstrekt geen voorstander van deze of gene theorie omtrent het ontstaan des menschen. Maar ik wil leeren van ieder, die daaromtrent iets degelijks te zeggen heeft. Alleen heb ik willen doen uitkomen, dat ons geloof in God en godsdienst onafhan-

kelijk is en behoort te zijn van de slotsommen der wetenschap, hoedanig die dan ook mogen uitvallen. Maar tevens dat voorschands nog een vraagteeken, een duchtig vraagteeken, achter elke theorie, die daarentrent is opgeworpen, staan blijft, een vraagteeken, dat ook door de merkwaardige ontdekkingen der laatste jaren op het gebied der oudheidkunde nog geenszins is uitgewischt.

Neen, wil men op vaste resultaten wijzen, die door deze ontdekkingen gewonnen zijn, dan zijn er andere zaken te noemen. Dit in de eerste plaats is er klaar en duidelijk door in het licht gesteld, dat het menschelijk geslacht op onze planeet veel langer moet bestaan hebben dan men gewoonlijk aanneemt. Het optreden van den mensch op aarde verliest zich in den nacht der eeuwen. Ieder mensch, afzonderlijk genomen, leeft slechts een onbeduidend aantal jaren. Maar de ouderdom van de menschheid, in haar geheel beschouwd, is groot, ontzaggeijk groot. Ik heb daarvoor bewijzen aangehaald, doch in geenen deele ze alle genoemd, noch zelfs de allerkragtigste onder de aandacht mijner lezers gebracht. Want niet alleen in Europa, maar ook elders, bijv. in Amerika, zijn daarvan de onweerlegbaarste getuigenissen gevonden. Verbazingwekkende cijfers worden opgegeven door hen, die den ouderdom van het menschelijk geslacht bij benadering hebben trachten te schatten. Zoo beweert men, dat de oudste paalwoningen in Zwitserland 6 à 10000 jaar geleden werden opgericht, dat de Deensche schelpbanken tot een nog vroegeren tijd behooren. En dan is aan dien jongeren steentijd een nog ontzaggeijk veel langer tijdperk voorafgegaan, een tijdperk, gedurende hetwelk de mensch nog samenleefde met lang uitgestorven diersoorten. Immers algemeen wordt erkend, dat er een verbazende lengte van tijd gevorderd wordt voor de langzame verdwijning of algeheele uitroeijing van diersoorten, die vroeger de aarde bevolkten. Maar laat mij voor dien hoogen ouderdom van het menschelijk geslacht nog een paar bewijzen bijbrengen. Zoo verhaalt de Engelsche geleerde, wiens woorden we meermalen aanhaalden, Sir CHR. LYELL, dat bij het bouwen eener gasfabriek te Nieuw-Orleans een groote kuil moest gegraven worden, waarbij een reeks van lagen, alle uit plantaardige stoffen bestaande, bloot kwam. Bij nader onderzoek bleek, dat men hier te doen had met 4 boven elkander liggende begraven bosschen. In de onderste dier lagen nu vond men een menschelijken schedel, wiens ouderdom men berekende dat circa 50 000 jaren bedragen moest. En die berekening werd niet alleen afgeleid uit de dikte der elkander op-

volgende veenlagen, waaronder hij bedolven lag, maar ook uit de nog herkenbare jaarringen der boomstammen, welke men in dat veen aanwezig vond.

Maar het treffendste bewijs voor dien ontzaggelijk hoogen ouderdom van het menschelijk geslacht, levert ons wel eene ontdekking, gedaan in de grot van Kent in Engeland. De bodem der grot was bedekt met eene dikke laag druipsteen, waarvan het bovenste gedeelte oudheden bevatte, behoorende tot den tijd der Romeinen, terwijl daaronder, vermengd met de beenderen van lang uitgestorven diersoorten, menschelijke overblijfselen voorkwamen door eene tweede nog dikkere laag druipsteen omkorst. De geleerde, die deze grot onderzocht, kwam nu op het vernuftige denkbeeld, om de dikte van de druipsteenlaag, die de Romeinsche oudheden bedekte, te meten tegen de dikte der laag, waaronder de andere overblijfselen werden aangetroffen. En zoo kwam hij tot het verrassende besluit, dat, indien er 1800 jaren waren noodig geweest om de bovenste druipsteenlaag te vormen, er minstens 200 000 jaren moesten verlopen zijn, voor die onderste veel dikkere laag had kunnen ontstaan en dus ook de overblijfselen daaronder gevonden, minstens dien ouderdom moesten bezitten. Mag nu ook de druipsteenvorming den eenen tijd sneller, den anderen langzamer hebben plaats gegrepen, zooveel mag toch wel als zeker worden aangenomen, dat de oudheid van den mensch tot een verbazingwekkend cijfer van eeuwen opklimt.

Heeft nu welligt de gedachte, reeds zoo lang leeft de mensch op aarde, voor velen iets verbijsterends en verwilderends — toch is daarbij iets, dat ons weldadig aandoet. Een verheven en heerlijk feit wordt door al die rusteloos elkander opvolgende menschengeslachten aan het licht gebragt. Ik bedoel het heerschen op aarde van de groote en goddelijke wet van den vooruitgang. We zijn vooruitgegaan en gaan vooruit, dat blijde en heerlijke woord roept het lange verleden van het menschelijk geslacht ons toe. Niet achter ons, maar voor ons ligt de gouden eeuw. Telkens behaalt de menschelijke geest nieuwe en groot-sche overwinningen. En waarachtig is de verhevene gedachte, die in de scheppingsmythe der oude Hebreëen voorkomt, namelijk, dat God den mensch heeft gegeven de heerschappij over de aarde.

Ziet, ter naauwernood kunnen we in die oorspronkelijke bewoners van Europa wezens zien van gelijken aard en bewegingen als wij. Waren dat onze voorzaten, zouden we geneigd zijn te vragen? hoe is

het mogelijk, dat zij op den bodem van Europa zoo luttel sporen van kunstvljt hebben achtergelaten, waar wij dien als overdekken met de wonderen onzer nijverheid. Welk een afstand tusschen ons en hen! Wat overtreffen wij ze onbegrijpelijk vèr, die hol- en grotbewoners, in kennis, in kunst, in godsdienst en zedelijkheid, in alles met een woord, wat tot het begrip „leven” behoort. Zij, de natuurmenschen, de jagers en visschersstammen, die nog geen andere dan ruwe steenen werktuigen bezaten, die nog onbekend waren met het gebruik der metalen, nog geen staten of maatschappijen hadden gevestigd — wij de cultuurvolken met onze humane wetten en instellingen, ons ontwikkeld familieleven, onze geordende maatschappij, ons rijk en veelzijdig levensgenot! — Waarlijk, welk een afstand tusschen ons en hen! Maar ook welk eene overwinning in die tusschenruimte door ons behaald! — Meten we onzen tijd bij dat begin, dan voelen we, dat de beschaving op aarde reuzenschreden gedaan heeft. Ook van haar geldt de spreuk: is niet het mostaardzaad het kleinste der zaden en ziet het wordt een boom! — Neen, den vooruitgang loochenen kunnen we niet, tenzij we de geschiedenis wilden loochenen. Daaraan te gelooven is niet een spel van kranke hersenen of het werk van een overspannen zenuwgestel, maar de vrucht van een kennis betreffende den mensch op waarneming en feiten gegrond.

En zou er dan, indien we de zaak uit dat oogpunt beschouwen, niet iets versterkends en bemoedigends liggen in ons onderzoek betreffende die dagen van het grijs verleden? Niet alleen onze weetlust wordt er door bevredigd. Ook ons geloof in den mensch en zijn verheven aanleg, ons vertrouwen op de goddelijke gave der rede hem verleend wordt er door gesterkt. We zien de armelijke bron der primitieve menschelijke ontwikkeling uitloopen in den prachtigen breedden stroom der beschaving, en we leeren gelooven in een wereldplan en wereldbestuur. Of zou het ongepast zijn om die beide denkbeelden, geloof in God en geloof in den vooruitgang aan elkander te verbinden? Maar indien het iets beteekent te zeggen „ik vertrouw op God,” zal die getuigenis wel in de eerste en voornaamste plaats de overtuiging in zich sluiten, dat er orde, samenhang, opklimming is in de verschijnselen van het menschelijk leven, dat niets doelloos geschiedt, dat elke strijd en ieder lijden ten laatste aan de ontwikkeling en volmaking van het groot geheel ten goede komen moet. Wie echter dat geloof wil vasthouden in zijne ziel, moet zich leeren spenen van

de voorstelling, alsof altijd en overal de menschelijke geest gelijkmatig zou zijn voorwaarts geschreden op de baan der ontwikkeling. Leert de geschiedenis, dat de groote wet der ontwikkeling in het leven der menschheid heerscht, zij toont niet minder duidelijk aan, dat die wet zich geenszins altijd op soortgelijke wijze verwezenlijkt, als ons wel eens dunkt wil, dat geschieden moest. De stroom der beschaving is niet te vergelijken bij een kanaal, dat de rigting volgt eener rechte lijn, maar veeleer bij eene rivier, die tal van kronkelingen en bogten maakt. Nu eens gaat een volk voorwaarts, dan echter schijnt het weer stil te staan, zelfs achteruit te gaan. Ook verplaatst zich de beschaving niet zelden van het eene deel onzer planeet naar het andere en oogst men daar, wat elders was gezaaid. Van oost naar west schijnt in den ouden tijd de stroom der beschaving te hebben gevloeid. Wie weet, of hij niet straks weer van het westen naar het oosten zal gaan? Maar, geheimzinnig mogen de wegen zijn, waarlangs God de menschheid leidt, . . . de rigting, die ze volgt, is niet twijfelachtig. „Uit den smeltkroes der geschiedenis”, zegt een onzer uitstekendste godgeleerden, „uit den smeltkroes der geschiedenis, waarin de nationaliteiten en de rassen doorceengemengd worden en zich oplossen, komt bij ieder opvolgend geslacht een levens-extract te voorschijn, dat er op zijne beurt in terugkeert, om met het overige bij te dragen tot de vorming der toekomstige geslachten. Het groote werk komt onvermijdelijk tot stand, op voorwaarden, die wij nauwelijks opmerken, maar nooit is er de chaos of de dood uit voortgekomen.”

Zoo moet dan ons geloof in den vooruitgang den moed hebben om zich door dat raadselachtig komen en gaan, dat de verwezenlijking van de wet der ontwikkeling overal schijnt te moeten vergezellen, niet uit het veld te laten slaan. Maar niet minder moet het bestand zijn tegen de ervaring, dat de menschheid niet dan *uiterst langzaam* voortschrijdt op de baan van ontwikkeling en beschaving.

Dit vooral stelt onze kennis van het vroegste tijdperk der geschiedenis van den mensch in het helderste licht. Zij levert de krachtigste bewijzen, dat de volken soms een eeuwenlangen tijd noodig hebben om te ontwaken tot de bewustheid hunner gaven. Zij toont ons wat moeite het der menschheid gekost heeft om de eerste schreden te zetten op den weg van den vooruitgang; maar tevens, dat de snelheid, waarmee men vordert in kunsten en wetenschappen, steeds vermeerderd, naarmate de kennis toeneemt. Neem tot proeve de oudste periode in de menschelijke

ontwikkeling, dat tijdperk, gedurende hetwelk men nog alleen maar van ruwe steenen wapenen en werktuigen zich bediende. Alles doet vermoeden, dat die periode ontzaggelijk lang van duur moet zijn geweest. En toch gedurende die lange reeks van eeuwen is de kunstvljijt gebleven op dat zeer lage peil van ontwikkeling. Hadden die oudste rassen wellicht een vooruitgang minder vatbaren aanleg dan wij? Waren hun verstandelijke vermogens niet zoo in staat tot het doen van uitvindingen, als de onze zijn? Was hun vernuft geringer dan het onze? Wij mogen naar de oorzaken van dit verschijnsel gissen. Maar zeker is dit, dat het die oudste rassen niet aan *tijd* ontbroken heeft om de beschaving een hooger peil te doen bereiken. Zelfs mag men beweren, dat, zoo het alleen aan de eeuwen stond, die eenig volk voor zijne ontwikkeling gegund worden, die oude rassen een trap van beschaving hadden moeten bereiken, waarvan we ons moeilijk een denkbeeld kunnen vormen. Dan hadden we onder hetgeen van hun aanzijn op aarde nog getuigenis aflegt, gansch andere dingen moeten vinden. Begraven spoorweglijnen of elektrische telegrafien, waaruit de beste ingenieurs onzer dagen lessen hadden kunnen putten. Dan zouden we in de aardlagen, die van hun kunstvljijt de sporen bevatten, hebben moeten aantreffen verrekijkers van betere inrigting, dan die in onze eeuw bekend zijn en tal van andere werktuigen, zoo volmaakt als onze tijd ze niet voortbrengen kan. Ja, machines zouden we moeten vinden, wier gebruik en beteekenis we slechts bij gissing zouden kunnen bepalen — machines misschien om te vliegen of om de diepten van den oceaan te onderzoeken of om rekenkundige voorstellen uit te werken boven de behoeften of zelfs het begrip onzer voortreffelijkste meetkundigen. Maar in plaats van dat alles, wat vinden we? Niets dan werktuigen zoo ruw en onvolmaakt, dat we er op het eerste gezigt aan twifelen, of ze wel met een bepaald doel waren gemaakt. Zoo kan de beschaving eeuwen lang stationair blijven. Trouwens ook de ondervinding onzer dagen kan tot staving van ditzelfde feit worden ingeroepen. Nog in onzen tijd gebruiken sommige onbeschaafde stammen in het oosten dezelfde steenen werktuigen, waarvan hun voorvaderen eeuwen geleden zich bedienden. En dat niettegenstaande er grootę koninkrijken honderde van jaren in hun onmiddellijke nabijheid hebben gebloeid, koninkrijken binnen welke het gebruik van metalen zeer goed bekend was. Zelfs volken, die reeds eene betrekkelijke hoogte van beschaving bereikt hebben, blijven niet zelden eeuwen aaneen op denzelfden trap

van ontwikkeling staan, een boom gelijk, die door de een of andere oorzaak in zijn groei belemmerd werd. Zij schijnen niet verder te komen of te kunnen. Wie de landen van het oosten bereist, moet daarvan, gelijk men beweert, onwillekeurig overtuigd worden. We kunnen het ons dan ook begrijpen, dat het een reiziger in die streken, gelijk hij zelf verhaalt, aanvankelijk zeer verbaasde, wanneer hij telkens uit den mond der inboorlingen, als ze hem iets aangenaams wilden zeggen, den wensch vernam, moogt ge 1000 jaar leven. Maar dat hij ophield daarin iets overdrevens te zien, toen hij, bij nadere kennismaking met de maatschappij, in wier midden hij verkeerde, tot de overtuiging kwam, dat men daar in 10 eeuwen minder doorleefde, dan bij ons in een halve.

Evenwel, om tot de vroegste bewoners van Europa terug te keeren, op dien ouden steentijd zijn tijdperken van hoogere ontwikkeling gevolgd. Eeuwen aan eeuwen mag het geduurd hebben, dat alles bij het oude bleef, de beschaving is toch ten slotte gekomen. En toen cenmaal die boom zijn wortelen in den harden grond had ingedreven, is met elk levensjaar ook de snelheid van zijn wasdom toegenomen. Waar de voorgeslachten eeuwen behoeften om enkel maar hun ruwe steenen wapenen voor gepolijste te verwisselen, volgt thans bij ons onophoudelijk de eene uitvinding, de eene verbetering op de andere. Zoo is het met den gang der ontwikkeling. De beginselen zijn moeilijk. 't Kost tijd de eerste grondslagen te leggen. Maar heeft men die beginselen achter den rug, dan vordert men met reuzenvaart! Zou het ons geen geduld leeren, niet tot volharding stemmen? Op en de hand aan den ploeg, zonder om te zien naar hetgeen achter is!
